

Fiil Yapan Ekler

-a / -e / -ä isim ve sıfatlardan fiil yapar. Bunların içinde sıfattan yapılan fiillerin çoğu ötümsüz fiillerdir. Meselâ:

san “sayı” +a = sana “sayımak”
amär “sakin” +- a = amära- “sakinleşmek”
yig “hafif” +e = yige- “hafiflemek”
cüt “zayıf” +e = cüde- “zayıflamak”
köñ “eski” +ä = köñä- “eskirmek, yaşlanmak”
das “dışarı” +-ä = dasä- “taşmak”

-la / -le / -da / -de / -na / -ne, isim ve sıfatlardan fiil yapar:

yär~yer “şarkı” +la = yärla~yerla “şarkı söylemek”
sucig “inanç” +le = sucigle- “inanmak, tapmak”
baş “baş” +-da = başda- “başlamak”
göz “göz” +-de = gözde- “gözlemek”
qam “şaman” +- qamna- “cin kovmak”
yiläm “yapıştırıcı” +-ne = yilämne “yapıştırmak”

Bu çeşit ekler, Çince alıntı kelimelerde farklıdır. Çince’deki bazı kelimeler hem fiil ve isim ise bu çeşit fiilleri de bu eklerden türemiş olarak kabul ederiz. Meselâ:

pipiñ “tankit, tankit etmek” +-na = pipiñna- “tankit etmek”
tuance “birlik ve beraberlik, birlik içinde olmak” +-la = tuancela- “birlik olmak”

Eğer Çince’de sadece fiil ise bu ekler fiil olduğunu ayırt etme görevini görür:

şıla- (şi- zaten fiil, -la eki sadece fiil olduğunu ayırt etmemizi sağlar)

duanna-: duan- zaten fiil, kaldırmak anlamındadır, -na fiil olduğunu anlamamıza yardımcı olan yapım ekidir.

-ar / -er / -är sıfattan fiil yapar:

ak “beyaz” + -ar = aGar- “ağarmak”
saräg “sarı” +-ar = sargar- “sararmak”
gük “gök” + -er = güger- “göğermek”
qaq “kuru” + -är = qagar- “kurumak”

-gar isimden fiil yapar:

su “su” + -gar = sugar- “sulamak”

baş “baş” + -gar = başgar- “yönetmek”

Zarf Yapan Ekler

-Gar (~ğar) / -ger (~ğer) isimden zarf fiili yapar:

das “dışarı” + -Gar = dasGar ~ dasgar “dışarıya doğru”

äş “iç” + -ger = äşger ~ äşger “içeriye doğru”

-zha sıfattan zarf yapar:

yañqäs “yalnız” + -zha = yañqäsza “yalnızca”

zhän “hakiki, gerçek” + -zha = zhänzha “gerçekçe”

IV. Kelimelerin Etimolojisi

Batı Sarı Uygurca, Altay dilleri ailesinin Türk Dili grubuna girer. Bu nedenle Sarı Uygurca'nın terkinde çok sayıda Türkçe kelime vardır. Ayrıca diğer Türk Dillerinde olmayan çok sayıda eski kelime vardır. Moğolca da Altay Dilleri ailesine girdiğinden Sarı Uygurca'da da çok sayıda Moğolca ile ortak kelimeler vardır.

Sarı Uygurlar Siyasî, ekonomi, kültürel bakımdan Moğol, Tibet ve Çinlilerle sıkı ilişkiler içinde olduklarından bu dillerden çok sayıda kelime almışlardır. Bunların içinde Çince alıntı kelimelerin sayısı oldukça fazladır.

Batı Sarı Uygurca'da bir kaç tane Arapça, Farsça alıntı kelime dışında hiç Arapça, Farsça kelime yoktur. Bu, bazı Batı Hun dilleri grubundaki dillerin özelliklerinden biridir. Bunların dışında Batı Sarı Uygurca'ya özgü bazı kelimeler de vardır. Bunlar aşağıdaki şekilde gruplandırılabilir:

1. Türk Dilleriyle Ortak Kelimeler

a. Türk dilleriyle ortak kelimeler Sarı Uygurca'nın söz varlığının önemli bir kısmını oluşturur. Biz ses bilgisi özelliğini açıklarken detaylı değineceğiz. Aşağıdaki örneklerden de bunu anlayabiliriz:

S. Uygurca	Uygurca	Kazakça	Kırgızca	Salarca	T. Türkçe
käsi	kişi	kisi	kişi	kiş	kişi
mula	bala	bala	bala	bala	çocuk
qulaq	qulaq	qulaq	qulaq	Gulax	kulak
kun	kün	kün	kün	gun	güneş
ay~ey	ay	ay	ay	ay	ay
su	su	suw	suu	su	su
ot	ot	ot	ot	ot	ateş
yi-	yimäk	cev	ceş	yy-	ye-
äş-	içmek	işüv	içüü-	iş-	iç-
bar	bar	bar	bar	var	var
yoq	yoq	coq	coq	yox	yoq
käçig	kiçik	kişkene	kiçine	kişci	küçük
aq	aq	aq	aq	ax	ak
ene	yene	cene	cana	nene	yine
yiñ	eñ	eñ	eñ	xudu	en
men	men	men	men	men	ben
sen	sen	sen	sen	sen	sen
gol, ol	u	ol	al	u	o
bu	bu	bu	bu , bul	bu	bu
Gaysä	qaysi	qaysä	qaysä	qaysı	hangi
bär	bir	bir	bir	bir	bir
şigä	ikki	eki	eki	işgi	iki
yüz	yüz	cüz	cüz	yüz	yüz
yaräm	yerim	caräm	caräm	yaräm	yarı

Yukarıdaki kelimeler sık kullanılan sıfat, isim, zarf, zamir ve sayılardır. Bunlar bütün Türk dillerinde şekil ve anlam bakımından aynıdır. Sarı Uygurca'daki temel kelimelerin çoğu diğer Türk Lehçeleriyle aynı köktendir.

b. Yine bazı kelimeler, sadece ses bakımından değil, anlam bakımından da farklıdır. Ama iyice incelediğimiz zaman bu kelimelerinde aynı kökten olduğunu anlayabiliriz. Sadece anlam bakımından farklılıklar ortaya çıkmıştır. Aşağıdaki kelimeleri Uygurca ile karşılaştıralım.

Sarı Uygurca	T.Türkçe	Yeni Uygurca	T. Türkçesi
yoda	but	yota	bacak
daräg	bugday	teriq	darı
yeräñ	sümük	yiriñ	iltihap
oñey	çabuk	oñey	kolay
bezäk	büyük	büyük	ulu
Galap	güçlü	galip	galip
peren	önce	burun	önce;burun
ahldända (<aht)	alt	aldida (<ald)	ön
toqda-	oturmak	toxta-	dur-
ahlGas-	mutluluk dilemek	alqış	alkış
	kayıbetmek	pat-	bat-

c. Batı Sarı Uygurca'da pek çok eski Türkçe'den kalan kelimeler vardır. Bu kelimelerin çoğuna Orhun abidelerinde, Eski Uygurca metinlerde, Karahanlı dönemine ait metinlerde rastlamamıza rağmen, bu kelimelerin büyük bir kısmı Çağdaş Türk dillerinde kullanılmamaktadır. Onun yerini başka kelimeler almıştır. Meselâ:

Sarı Uygurca	Gök Türkçe ¹	Yeni Uygurca	T.Türkçe
GohrtGa	qurtga	kempir	karı
erehpci	er ebcı	är-xotun, är-ayal	karı koca
haya	aya	alqan	avuç
gem	kem	kesäl	hasta
yogurt	yogurt	qitiq	yoğurt
ugus	ögüz	derya	nehir
bahGär	baqär	mis	bakır
män	mün	şorpa	et suyu
ährq	ıraq	pal	fal bakmak
becin	bicin	maymun	maymun
yagan	yagan	pil	fil
sugun	sogun	buga	geyik
qal	qal	sarañ	deli
yig	yig	xam	ciğ, olmamış

¹ . B.M. Nadelyayev , Eski Türkçe Sözlük, Leningrat 1969.

qol-

qol-

tile-, sora-

iste-, dile-

2. Moğolca İle Ortak Ve Moğolca Alıntı Kelimeler

a. Sarı Uygurca'daki Türk Dillerindeki kelimeler ile ortak olan kelimelerin bazıları Moğolca'daki kelimeler ile aynı ve benzerlik vardır. Kelimelerin çoğu aynı kökten gelmiş kelimelerdir. Meselâ:

B. Sarı Uygurca	Y.Uygurca	Moğolca	T.Türkçe
eren	är	är	erkek
batär	batur	ba:tar	kahraman
aGa	aka	ax	ağabey
ahldän	altun	alt	altın
demär	tömür	tomor	demir
saGal	saqal	saxal	sakal
sarämsaq	samsaq	saramsaq	sarmısak
gök~gük	kök	xox	gök
saräg	seriq	şar	sarı
Gara	qara	xar	kara

b. Batı Sarı Uygurlar, Doğu Sarı Uygurlar ve Moğollar ile komşu olarak yaşadığı için Batı Sarı Uygurlar Moğolca ile Doğu Sarı Uygurca'dan çok sayıda kelime almıştır. Bu tür kelimelerin ortak özellikleri Türk Dillerinin hepsinde bu kelimelerin mevcut olmasıdır. Bunun için bunların hepsinin Moğolca ve Doğu Sarı Uygurca'dan geldiğini tahmin etmekteyiz. Meselâ:

B. Sarı Uygurca	Moğolca ¹	D. Sarı Uygurca ²	T. Türkçesi
nöhgör	noxor	nökör	arkadaş
cara	cıraa	cara	kirpi
lahpzhäq	nebç	abcäq	yaprak
tergen	täräg	tergen	araba
solañGä	säläñg	soloñgo	Gökkuşağı
halgar	argal	hargal	kuru tezek

¹. Dao Bu, Ana Çizgileriyle Sarı Uygurca, Milletler Neşriyatı, Pekin 1983 (Çince).

² Zhao Nasitu, Ana Çizgileriyle Doğu Sarı Uygurca, Milletler Neşriyatı, Pekin 1981 (Çince)

cigen	älcıg	älcigen	eşek
qurahGe	qaree	xoroxGui	böcek
oñşi-	onşın	oñşe-	oku-
neme-	nemen-	neme-	eklemek

3. Tibetçe Alıntı Kelimeler

Tibetlerle olan sıkı ilişki ve dinin etkisiyle Sarı Uygurca'ya çok sayıda Tibetçe kelime girmiştir. Meselâ:

B. Sarı Uygurca	Tibetçe	T. Türkçesi	
çöhrden	çö-te	minare	
lama	la-ma	lama	çam
	çam	dini tören	
beñba	pum-pa	Benba şişesi	
korlo	ko-lo	nom kutusu	
balañ	pa-lañ	öküz	
namtar	nam-ta	tarihi hikaye	